

ПИЗМА У СТАРОМ СРПСКОМ ПРАВУ -правноисторијска и језичка цртица-

Апстракт: У раду ће бити размаирано значење и правни значај појма писме у старом српском праву, од средњега века до почетка 19. века. Као ниска побуда, мржња или злоба учиниоца према оштећеном код различитих кривичних дела, среће се у неколико облика у поменутом периоду. Сама писма се најпре помиње у вези квалификовања умишљајне паљевине, зајим сложености дела власиоској насиља, да би у 19. веку била махом везана за кривична дела, модерно казано, злоупотребе службеној положаја. Јединствена језичка веза између свих њених облика и значења постоји, као и правна: писма се могла јојављивати као моћив, квалификациона околност или чак и као елемент кривичног дела. Циљ овог рада је да анализира сва њена могућа значења као својеврсне претече „правног стандарда“, те да понуди могући одговор на питање: које је од ових њих писма најчешће узимала и како је повезана са свим поменутиим темељним појмовима кривичног права.

Кључне речи: писма, кривично право, средњовековна Србија, Душанов законик, Устаничка Србија, Карађорђево законик.

1. УВОД

Преузимање и задржавање ромејског права на територији средњовековне Србије представља опште место српске правне историје. Оно је свеобухватан процес, почев од завођења источне црквене јерархије и целокупног црквеног устројства, преко великих законодавних споменика (Законоправила Светога Саве, Душановог законодавства...), до појединачних правних установа које су на различите начине ушле у старо српско

* Асистент, Универзитет у Београду – Правни факултет, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0422-9686>, djordje.stepic@ius.bg.ac.rs.

право. Део правне терминологије, задржан у српским редакцијама ромејског законодавства, извршио је важан утицај на језик потоњег.¹

Пример за то је и пизма, која је посведочена у правним и књижевним споменицима још од 13. века. Као правни појам, она ће се сретати све до прве половине 19. века, када ће бити изобичајена, у корист домаћих речи са сличним значењем. Иако вишезначна, под пизмом се обично подразумева јака негативна емоција која представља мотив извршења кривичног дела (злоба, мржња).² Као историјску категорију, присутну од Душановог до Карађорђевог законика, требало би објаснити пизму и њен значај у грађењу појмова више кривичних дела која повређују различита заштићена добра, те њену општу важност у кривичном праву средњовековне и ране нововековне Србије.

2. ЗЛОБА, ПАЉЕВИНА И ГРАБЕЖ: ПИЗМА У СРЕДЊОВЕКОВНОМ ПРАВУ

У правној историји јужнословенских народа, пизма се по први пут среће у Пољичком статуту, у вези са тешком телесном повредом („крв“). Код прописивања надлежности за ова дела, Статут обраћа посебну пажњу да ли је дело учињено „за придњу пизму“ – претходну мржњу.³

Пизма је као свакодневни појам код Срба и Хрвата могла да узме више негативних значења. Вук Караџић је разуме као *inimicitia* (непријатељство) – слично чини и Даничић (*animi impetus*).⁴ Доцнији аутори пописују и још неколико могућих значења. Тако, за Скока, она може бити „srdžba, ljutina, mržnja, inat“, док јој, по њему, у француском језику одговарају једнако неугодне „haine, envie, depot, basse jalousie“.⁵

- 1 Примери су бројни у свим гранама права: харисати = поклонити, прикија (прикисати) = (дати у) мираз, дијата(к)с = завештање, педепсати = казнити. Ситуација је идентична и са управним звањима и титулама преузетим из Ромејског царства, која су само по изузетку превођена (логотет, протовестијар, севаст, деспот...).
- 2 Занимљиво је да пизма у касноантичком и средњовековном грчком може, али и не мора узети негативно значење. Она најчешће означава упорност, убеђење, али и дрскост/тврдоглавост – што је приближава инату, пре него чистој злоби/мржњи. Е. А. Sophocles, *Greek lexicon of the Roman and Byzantine periods (From B. C. 146 to A. D. 1100)*, Charles Scribner's sons, New York, 1900, 868.
- 3 V. Jagić, „Statut Poljički“, *Statuta lingua Croatica conscripta – Hrvatski pisani zakoni: Vinodolski, Poljički, Vrbanski a donekle i svega Krčkoga otoka, Kastavski, Veprinački i Trsatski* (ur. Fr. Rački, V. Jagić, J. Črnčić), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1890, 49–50.
- 4 В. С. Караџић, *Српски рјечник: истолкован њемачким и латинским ријечма*, Р.Р. Armeniern, Беч, 1818, 514; Ћ. Даничић, *Рјечник из књижевних сјарина српских. Дво 2, Л-П*, Државна штампарија, Београд, 1863, 302.
- 5 P. Skok, *Etimologijski rjecnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Knjiga druga, K – poni*, Zagreb, 1972, 669.

Код (правних) историчара, пизма се најчешће преводила слично: као мржња (Љ. Кркљуш, Ћ. Бубало, З. Чворовић,) или злоба (Ћ. Бубало).⁶ Тарановски ју је схватао као „злу вољу” или као „злонамерни умишљај”.⁷ Најдетаљније је дефинише Мажуранић, по коме она може разумети као: „odium, inimicitiae, dolus itd., mrzost, mržnja, što potiče na osvetu, zloba, zla namisao.”⁸ Дакле, пизма је одавно доведена у везу са јаким негативним осећањима која мотивишу на извршење неког кривичног дела. У српском праву користи се више сличних формулација да опише ове злобне мотиве учинилаца.

Ипак, у Душановом законикy (ДЗ), пизма се изравно помиње у вези са два кривична дела: грабежа/насиља властелина на преселици (чл. 57)⁹ и паљевине (чл. 99).¹⁰ У преводу на савремени српски језик, члан 57. гласи: „Који властелин на преселици коме из пизме какво зло учини, земљу oplени, или куће попали или које било зло учини, тако да му се та држава одузме, а друга не да.”¹¹

Реч је о сложенy кривичном делу, које садржи неколико битних особина у погледу учиниоца, времена/околности, предмета и радње извршења, као и санкције. Најпре, учинилац је одређен као „властелин на преселици”. Преселица (прђселица) представља време пресељења, напуштања дотадашње „државе” (yправне области) којом је властелин управљао, не као земљишни господар, по баштинском праву и административном имунитету, већ као владарев чиновник.¹²

6 Љ. Кркљуш, *Правна истyрија српској народа*, Прометеј, Нови Сад, 2002, 94; З. Чворовић, *Душанов законик у руском ојегалу: ѡрилој уйоредној српско-руској ѡравној истyорији*, Catena mundi – Задyжина Жарко Видовић, Београд, 2018, 131. Ћ. Бубало (*Душанов законик*, Завод за уџбенике/Слyжбени гласник, Београд, 2010, 170) је дефинише на следећи начин: „пизма, од грчког τὸ πείσμα, злоба, мржња, зла намера”. О значењу пизме у грчком језику и у фн. 2, изнад.

7 Т. Тарановски, *Истyорија српској ѡрава у Немањинској држави II*, Талија, Ниш, 2020, 78, 203.

8 V. Mažuranić, *Prinosci za hrvatski pravno-povjesni rječnik, I-II*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1908–1922, 925.

9 Пизма се не помиње изравно у случају грабежа/насиља жупљана над имањем умрлог властелина (члану 58. ДЗ). Ипак, у три преписа Законика: Атонском, Барањском и Бистричком, наслов „СЗ злобђ” претходи члану 57. у коме се пизма (злоба) јавља, док је члан 58. ненасловљен. Обрнута ситуација се појављује у Хиландарском, Ходошском и Шишатовачком препису: члан 57. је остављен без наслова, а члан 58. носи наслов „СЗ злобђ”. (Ћ. Бубало *op.cit.*, 127,129). Логичка веза ова два члана, који се један према другом односе као лик и одраз у огледалу, оправдава заједнички наслов, ма за који од њих да је употребљен.

10 Паљевина се, осим као облик извршења поменутих кривичних дела из чл. 57. и 58. ДЗ, јавља и као самостални деликт у чл. 99. и 100. Ипак, како члан 100. служи само као допуна чл. 99, те он неће бити детаљније разматран на овом месту.

11 Према Ћ. Бубало, *op.cit.*, 170. Овде Бубало пизму преводи као „мржњу”.

12 У нашој науци срећу се два објашњења прђселице. Старије мишљење је било да је реч о начину писања речи приселица, те је члан 57. често коментарисан као властеска злоупотреба права на стан и храну. С. Новаковић (изд.), *Законик Сјефана*

Приликом пресељења у другу област он би, чини се, био у искушењу да противправно „сведе своје рачуне”. У ту сврху, властелин-управитељ, који није морао имати посебно управно звање, чинио би неко „зло” (кривично дело): *exempli causae* наведене су могуће радње извршења: оплена (грабеж) или паљевина, услед чега би му управна област коју напушта била одузета, а друга му не би била поверена.

Озбиљност овог дела је вишеструка. Најпре, учинилац је припадник повлашћеног друштвеног слоја и део државног апарата, те због тога наступа са положаја (недозвољене) силе према неодређеном кругу лица, свакако из реда зависног становништва његове области, који му се замерио.¹³ Дакле, ово је свакако дело против јавног мира и поретка, са јасним међусталешким елементом. Ипак, наведене радње (оплена и паљевина), уперене против имовине оштећеног, навеле су неке ауторе да првенствено истакну његов карактер као дела против имовине.¹⁴ Не улазећи превише у многа занимљива питања које ово дело отвара, пре свега у *ex silentio* прелажење преко других личних и имовинских казни које је учинилац свакако морао трпети уз казну лишења звања,¹⁵

Душана, цара српског, 1349 и 1354, Задужбина Илије М. Коларца, Београд, 1898, 181–182; А. В. Соловјев, *Законик цара Свјеслана Душана 1349. и 1354. године*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1980, 221. Међутим, након што је изградио своје тумачење приселице као колективне одговорности околине/села за насталу штету/крађу, Благојевић сматра да прџселица означава пресељење властелина у другу државу/област. Иако подржавам оба могућа објашњења приселице, по питању прџселице се приклањам Благојевићу, М. Благојевић, „Терминологија Душановог законика и савремени језик”, *Законик цара Свјеслана Душана: зборник радова са научног скупа одржаног 3. октобра 2000, поводом 650 година од пројашења* (ур. Сима Ђирковић, Коста Чавошки), Српска академија наука и уметности, Београд, 2005, 13–16. О значењу појма „државе” у Душановом законнику, уз даљу литературу, *Ibid.*, 8.

- 13 Ипак, није немогуће замислити ни да је властелин „из пизме које зло” могао учинити и неком другом властелину, чија се имања налазе у области којом претходни управља, као ни Цркви и њеним подложницима.
- 14 Тако, Чворовић (*op. cit.*, 130), уважавајући перспективу Тарановског, који овај деликт сврстава међу дела против јавног мира и поретка, напомиње и следеће: „У овом пропису (чл. 57 – прим. аут.) је објект властелиновог напада могла да буде само имовина, јер би у случају напада на личност оштећеног нападач одговарао за једно од кривичних дела против личности која су била регулисана посебним прописима Душановог законика.” За Соловјева (*op. cit.*, 221) реч је о делу против службене дужности.
- 15 Ове казне су, у најмању руку, морале одговарати учињеној радњи основног кривичног дела (оплени/грабежу...). Непосредно решење овог питања даје изузетно строга норма члана 142. ДЗ, по коме властелину, поред губитка звања и обавезе накнаде штете, прети казна као пребегаоцу (издајнику). Иако се она овде не помиње изричито, вероватно је реч о смртној казни. Ђ. Бубало, *op. cit.*, 104, 203–204. Т. Тарановски, *op. cit.*, 253–255. S. Šarkić, *A History of Serbian Mediaeval Law*, Brill, Leiden – Boston, 2023, 359–360. Како овај строжи облик дела из чл. 57. ДЗ не помиње пизму учиниоца, он неће бити даље разматран.

чл. 57. ДЗ помиње и битну околност да је ово дело морало да буде учињено из пизме.¹⁶

Већина аутора је пизму, као неспорни мотив за поменути кривична дела само констатовала. Тако, Љ. Кркљуш наводи да „умишљај може настати и из пизме (мржње).”¹⁷ Корак даље иде Селаковић,¹⁸ који коментаришући овај члан Законика изједначава пизму са умишљајем, што није нечувено, имајући у виду тумачења која дају Тарановски и Мажуранић. Ипак, код њега је, за разлику од потоњих, реч о пукој идентификацији: пизма је тек једна српска варијанта за умишљај.¹⁹ Соловјев је, опет, схвата као предумишљај (*dolus praemeditatus*).²⁰ Ипак, Тарановски одлази најдаље у тумачењу пизме. Он сматра да, са њом законодавац „уводи субјективну виност учиниочеву у само биће кривичног дела и налази ту виност у злој вољи учиниочевој.”²¹ Дакле, да ли је реч само о мотиву, обичном умишљају или квалификованом умишљају, који улази у биће деликта?

Кроз пажљиво читање члана 57. ДЗ наслућује да је реч о последњем. Наиме, уколико нема једног од битних својстава кривца (да је реч о властелину на преселици и то о ономе који се понаша пизматично), не би било ни поменутог дела. Уколико би оно било учињено без пизме, или од стране неког другог лица, оно би одговарало за онај деликт који обухвата само наведену радњу извршења (крађу, разбојништво, грабеж или паљевину) или неки његов квалификовани облик. Чињеница да је учинилац пизматар, доводи и до додатне казне: трајног лишења звања.

Други помен пизме у Душановом законнику, у чл. 99, налази се у рукописима тзв. Атонске групе и млађим.²² Овај члан гласи: „Ко ли се нађе да је

16 Чворовић (*op. cit.*, 131) констатује: „преписивачима Атонског, Бистричког и Барањског рукописа Душановог законика се чинило да је мотив мржње код властелина на „преселици” био одлучујући за опредељивање карактера кривичног дела из члана 57, због чега је у овим рукописима тај пропис праћен насловом *СЗ злобѣ*.”

17 Љ. Кркљуш, *op. cit.*, 94. Слично и Бубало (*op. cit.*, 170) и Чворовић (*op. cit.*, 131).

18 Иако је реч именици, Селаковић даје превод пизме са прилошком функцијом: хотимично, злонамерно, из пакости. Н. М. Селаковић, *Душанов законик и ѣравни ѣрансѣланѣи – ѣјоредно-ѣравна сѣјудија*, Правни факултет Универзитета у Београду, Катедра за правну историју, Београд, 2007, 49–50.

19 Сматрам да се овакво разумевање пизме не може прихватити. Српско средњовековно право већ усваја појмове за различите облике умишљаја/нехата по угледу на ромејско право или непосредно из њега. А. В. Соловјев, *Законодавсѣтво Сѣефана Душана, цара Срба и Грка*, Скопско научно друштво, Скопље, 1928, 148–152. Примерице, за умишљај се у чл. 76. ДЗ користи реч нахвалица, а за нехат – грех; са друге стране, у Властаревој Синтагми српске редакције, по питању облика/степенa кривице, законописац наглашава да ли је дело учињено „(своје)вољно“ или „невољно“. Ћ. Бубало, *op. cit.*, 90; Т. Тарановски, *op. cit.*, 79.

20 А. В. Соловјев, 1928, 150–151.

21 Т. Тарановски, *op. cit.*, 78.

22 Ћ. Бубало, *op. cit.*, 184–185; Т. Тарановски, *op. cit.*, 203–204, А. В. Соловјев, 1928, 175–176.

спалио коме кућу, или гумно, или сламу, или сено из пизме, да се тај паликућа спали на огњу. Ако ли га не преда, да плати то село што би паликућа платио.”²³ У Струшком препису, који припада старијој редакцији, овај члан је нешто краћи (и јаснији): „Ко ли се нађе да је спалио коме кућу, или гумно, или сламу, или сено да то село преда паликућу. Ако ли га не преда, да плати то село што би паликућа платио.”²⁴

Дакле, овде је реч о тежем облику паљевине, квалификованом пизмом (злбом, мржњом) према оштећеном, због чега је и казна толико строга: уместо накнаде штете и, можда, неодређене личне казне – смртна казна спаљивањем. Између редакција постоји очигледна веза. Најпре, према старијем тексту, уколико би дошло до паљевине, без обзира на мотив учиниоца, овај би морао само да надокнади штету.²⁵ Уколико га село из било ког разлога не би предало надлежнима – било због тога што није откривен или зато што би га свесно задржавали од изручења – тиме би оно прихватало да сноси накнаду штете. Међутим, у међувремену од доношења прве верзије Законика до настанка Атонске редакције, у ову норму су унете измене које санкцију чине знатно строжом.

Смртна казна за умишљајну или тежу паљевину одавно је присутна у римском-ромејском,²⁶ а преко њега и у средњовековном српском праву, као и у словенским правима уопште. У „Закону судњем људем” (ЗСЛ), најстаријем сачуваном правном споменику у словенском свету, који одредбе од паљевине преузима из Еклоге (XVII, 41), члан о паљевини почиње овако: „Ко ради неке злобе (теры вражды) или пљачке имања упали кућу, ако је у

23 Према Ђ. Бубало, *op. cit.*, 184. Овде Бубало пизму преводи као „злбу”.

24 Према Новаковић (1898), *op. cit.*, 76.

25 Призренски препис користи формулацију „да плати... што би паликућа патио и платио”. Иако није немогуће да је у питању писарско удвајања или чак покушај мирења две супротстављене редакције, остаје могуће да је и у ранијем праву постојала нека лична казна за паликућу. Свакако да је паљевина, на основу структуре норме старије редакције чл. 99. ДЗ била у потпуности уређена обичајним правом. Т. Тарановски, *op. cit.*, 202–203.

26 Паљевина је веома занимала римске правнике, особито као цивилни деликт, у контексту Аквилијевог закона о штети (*Lex Aquilia de damno*). Са друге стране, у Дигестима се кривично дело паљевине (*incendium*) појављује у неколико фрагмената у главама D. 47 и 48. Реципирани фрагменти, који прописују смртну казну (спаљивањем), улазе у средњовековно српско право кроз Законоправило, Синтагму и Земљораднички закон, а преко Прохирона, Еклоге, Василика и Земљорадничког закона. О изворницима и путевима рецепције, М. Полојац, *Аквилујев закон у српско-византијским компилацијама*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 1/2019, 44–55. О паљевини у српском средњовековном праву, Б. Марковић, „Кривично дело паљевине у законодавству цара Стефана Душана према рукописима старије редакције”, *Историјски часопис*, 60/2011, 139–151. О паљевини у градским статутима, S. Šarkić, *op. cit.*, 460. С обзиром да се пизма помиње у контексту кривичног дела паљевине, о грађанскоправном аспект паљевине, такође развијеном у српско-ромејском праву, неће бити више речи.

граду, нека и он буде спаљен, а ако је у варошици или селу, нека буде посечен мачем...”²⁷ У Законоправилу Светога Саве (ЗП), у „Закону градском” – српском преводу Прохирина цара Василија I – злонамерна паљевина се помиње на одговарајућем месту главе 55. ЗП (39, 18): „Ако неко свесно односно намерно запали домове, или гомилу жита, која близу дома лежи - пошто се разобличи, предан да буде огњу; ако ли то ван града почини - да му се одсеку руке.”²⁸

Два умишљајна облика паљевине јављају се и у Синтагми Матије Властара у српској редакцији, као глава Е-7 Пуне, односно Е-4 Скраћене синтагме.²⁹ Најпре, одредба о основном облику дела, према Proch. XXXIX, 18, гласи: „Ако је неко кућу или стог пшенице запалио намерно (въ вѣдѣни), пошто прво буде бијен, огњем да се спали.”³⁰ Квалификовани облик дела, који подразумева претходно планирање, такође се тешко кажњава: „Ко је по лукавству спалио дом нечији, да се казни смртном казном.”³¹

Одредба о паљевини у ДЗ највише подсећа на члан 61. српске редакције Земљорадничког закона, такође заснован на Еклоги: „Који у гумно или стог жита положије огањ из личне мржње или вражде (непријатељства), нека буду огњем сажежени.”³² Идентична инкриминација, квалификаторне околности

27 Превод према Д. Николић, *Закон судњи људем: најсѣарији словенски ѣравни зборник*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Центар за публикације – Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Ниш, 2016.

28 Српски превод према: М. Петровић, *Закономравило*, 202. Сличности ова два прописа су велике; ипак, због тога што полазе од два сродна, али ипак различита извора (Еклогe и Прохирина) и настају у другим срединама и времену (ЗСЛ у 9, а ЗП у 13. веку), између њих постоје разлике. Најзначајнија, за ову анализу, јесте квалификација дела: „Закон судњи људем” посебно наглашава да је реч о паљевини учињеној из вражде (злобе) или ради грабежа, због чега је реч о квалификованом облику овог дела. С друге стране, „Закон градски” у Законоправилу истиче само да је дело учињено хотимично, не улазећи у мотив учиниоца. Ипак, околност да је дело учињено „(свима) на знање” довољно је тешка да оправда, у очима законодавца, овакву санкцију.

29 Тимофeй Флоринскій, *Памятники законодательной дѣятельности Душана, Царя Сербовъ и Грековъ. Приложенія*, Типографія Императорскаго Университета Св. Владимира, Киевъ, 1888, 168 (*Приложенія*).

30 Превод на савремени српски према М. Властар, *Синѣаѣма* (са српскословенског језика превела Татјана Суботин-Голубовић), Српска академија наука и уметности, Београд, 2013, 190–191. Т. Суботин-Голубовић „бињень бивъ” погрешно преводи као „буде шибан”. Видети и С. Новаковић (изд.), *Майѣије Властѣара Синѣаѣмаѣи: азбучни зборник византијских црквених и државних закона и ѣравила – словенски ѣревод времена Душанова*, Српска краљевска академија, Београд, 1907, 262 и Т. Флоринскій, *op. cit.*, 168.

31 Превод на савремени српски према Т. Суботин – Голубовић (*op. cit.*, 191). Видети и С. Новаковић, *op. cit.*, 262 и Т. Флоринскій, *op. cit.*, 168. (П).

32 Превод према М. Благојевић, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, Српска академија наука и уметности, Београд, 2007, 69. Ни српска верзија, ни грчки оригинал (*Nomos georgikos*) не помиње пизму.

и санкција свакако нису случајност. Такође, као и у оригиналу, помињу се исте ниске побуде на извршење.³³

Изгледа да се прилагођавање норми о паљевини српском праву, у коме се смртна казна јављала изузетно, састојало у томе да се само пизматични паликућа (члан 99. ДЗ) предавао казни спаљивања на огњу. У свим римским/romeјским прописима, очевидно је да за најтежу, смртну казну, законодавац захтева да је дело учињено барем умишљано, ако није и квалификовано мотивом: мржњом, непријатељством, осветом. Разлика између санкција за умишљајни и нехатни облик је јасна, ако се узме у обзир да су случајне и нехатне паљевине биле честе у току пољопривредних радова, те да је њихово разликовање кроз историју доста више занимало правнике. С друге стране, умишљајна паљевина као да је самообјашњива; учинилац је морао бити гођен неким злокобним поривима. Између низа њих, творац Душановог законика се вероватно због вишезначности и присутности на грчком говорном подручју определио за пизму као кровни појам, који их све обухвата. Нажалост, о примени поменутих одредаба у пракси немамо готово никаквих података.³⁴

3. ПИЗМА НОСИЛАЦА ЈАВНЕ ВЛАСТИ – ОД ДУШАНОВОГ ДО КАРАЂОРЂЕВОГ ЗАКОНИКА

После нестанка српских средњовековних држава (до краја 15. века), правила о злонамерним паљевинама, без помињања пизме, нашла су место у компилацијама из ранијих извора права, попут „Закона Константина Јустинијана”.³⁵ С друге стране, обесна властела је о(п)стала само у лошем

33 Блажи облик овог дела – паљење зграде са сеном или плевом, уместо гумна или стогова – кажњава се одсецањем руке. Облик је блажи по два основа: објекту над којим је дело извршено, али и због непомињања мотива учиниоца.

34 О присутности „пизме” и њој сродних речи у нашем језику говори и једно помињање изведене именице - „пизматар” у члану 152. ДЗ Чињеница да је неко пизматар (злобник) представља сметњу његовом именовању као поротника, за спор у коме је једна од странака („параца”) онај према коме пизму гаји. Ћ. Бубало, *op. cit.*, 208.

Осим тога помена, Дубровачка општина, у писму од 15. јуна 1417. године, жали се деспоту Стефану како је његов војвода Петар због „скубања” (чупања косе/браде) заточио и одузео имовину неких њеним трговцима „или по наговору зла чловѣка или по коои пизми”. М. Пуцић, *Сјоменици срѣбски: од 1395. до 1423. што еси Писма њисана од Рејублике дубровачке Краљевима, Десиојима, Войводама и Кнезовима Срѣбскием, Босанскием и Приморскием: Са снимком, уводом и примѣѣбама. Књ. 1*, Књигопечатња Княжества срѣбског, Београд, 1858, 137. У овој формулацији се можда налази одјек на чл. 57. ДЗ.

35 У Закону Константина Јустинијана, правној компилацији из 17/18. века, чланови о паљевини преузети су из Синтагме Матије Властара, уз неколика прилагођавања. Б. Марковић (прир.), *Јустинијанов закон: средњовековна византјиско-срјска*

сећању. Када се, након три и по века, у Устаничкој Србији обнавља преки- нута српска државност, нови властодршци се суочавају са изузетно тешким изазовом: формирања јавних установа за потребе младе државе, која ће се бољи део свог постојања налазити у ратном стању, самеравајући њене стварне могућности и потребе.

Најважније функције државне власти, извршна (најчешће војна) и судијска, биле су поверене угледним, али често осионим старешинама, који су се истакли у својим срединама на разне начине, укључујући велике ратне успехе. Логично, примери злоупотребе овлашћења, па чак и вршења тешких кривичних дела, за време устанка били су многобројни. Борба између Карађорђа и његових највиших старешина за остваривање власти, постала је топос код изучавања унутрашње политике (и права) током Првог српског устанка. У том контексту, јавља се пизма у члановима 9, 39. и 41. Карађорђе- вог законика.³⁶ У сва три члана, пизма се помиње као недопуштена код вршилаца јавне власти: приликом њиховог суђења, разрешења и тужби на њихов рад, тим редом.

Члан 9. гласи: „Старешина, војвода, капетан, кнез, судач, буди кога чина, који би се усудио кому судити по атеру или по пизми или по кумству, или по пријатељству или по сродству, или по миту, тај ће се сваки пред целим народом изобличити за разоритеља правде народне, и онакав по чистој сведоци лишиће се свога звања, а од кога би мито и глобу узео, срамотно пред народом вратити.”³⁷

Пизма (злоба, мржња) се овде помиње као недозвољен мотив код суђења представника јавне власти, без обзира ког чина. Смисао овог члана најпре одговара знаменитом члану 171. Душановог законика, где се судијама запо- веда да не верују царевој исправи писаној „или из срѣбе или из љубави, или из милости, а та исправа противречи Законику, није по правди и по закону, како одређује Закон... само да суде и извршавају по правди.”³⁸ Зани- мљиво је што овај члан, сав основан у ромејском праву,³⁹ користи до краја српску терминологију („или по срѣбѣ, или по љубви”), док око 360 година

ѣравна комѣилација, Српска академија наука и уметности, Београд, 2007, 122–123. Т. Флоринский, *op. cit.*, 460.

36 У свом издању, Т. Живановић наводи текст овог члана два пута: најпре као завр- шетак претходног, са којим он стоји у непосредној вези – пошто чл. 38. говори о именовању, а чл. 39. о разрешењу старешина – а затим и као самосталан члан, што и констатује. Т. Живановић, *Законски извори кривичној ѣрави Србије и истѣ- ријски развој њејовѣ и њеној кривичној ѣравосуђа од 1804. до 1865*, Српска акаде- мија наука и уметности – Посебна издања, књига CDVIII, Одељења друштвених наука, књига 59, Извори српског права I, Београд, 1967, 13.

37 Текст (са осавремењеним правописом) према З. Мирковић, *op. cit.*, 25. Видети и Т. Живановић, *op. cit.*, 10.

38 Ћ. Бубало, *op. cit.*, 214–215. За српскословенски текст члана, *Ibid.*, 112.

39 Н. Радојчић, „Душанов законик и византијско право”, *Зборник у частѣ шестѣ сѣо- јодишњице Законика цара Душана* (ур. Н. Радојчић), Српска академија наука и уметности, Београд, 1951, 71, 74, са упућивањем на изворе.

млађи Карађорђево законик користи турцизам и грцизам („по атеру⁴⁰ или по пизми”) за, данас бисмо рекли, правни стандард непристрасности у суђењу. На исти начин у погледу непристрасности судија, у то време,⁴¹ изјашњава се и Правитељствујушчи совјет, код Уређења, издатих за ваљевски (1809.) и шабачки суд (1811), где се новоименованим судијама наређује да „сву пизму и зло срце које су може бити на ког до сад имали, од овог часа да побаци, и сваком једнако да суде”.⁴²

У истом значењу, пизма се помиње и при самом крају (познатог текста) Законика. Члан 39, о разрешењу старешина, прописује: „А избацити ниједнога (старешину – прим. аут.) да не може без суда и велике власти, докле му се не би нашле и осведочиле погрешке, и погрешке га могу извадити из звања, а лишити воља ничија или хатер или пизма.”⁴³ Народ, који је што посредно што непосредно учествовао у предлагању, ређе у постављању махом цивилних старешина (судија, кметова, „кумпанијских” кнезова),⁴⁴ тако је искључен из њиховог разрешења, о коме су у пракси најчешће одлучивали Вожд и Совјет. О томе колико су ти поступци било ослобођени „хатера или пизме”, није могуће одредити се једнозначно – анализа овог питања захтевала би посебан научни рад.

Најпосле, и на почетку последњег члана Карађорђевог законика, чл. 41, помиње се забрана пизматичног (злобног, пакосног) опхођења од старешине кога би тужио: „Сваки Србин слободу да има своју тужбу што му је неправедно учињено од кога му драго показати старешини, и баш да би на самог старешину тужбу имао, слободно да је може суду представити, и да му старешина пизме не може имати.” Уколико би старешина праведно био осуђен, а односио се према свом тужиоцу са пизмом био би подвргнут „још већем осуђењу”, док би онај који би „на правди и без икакве кривице” тужио чиновника био подвргнут неодређеној казни, као и затвору („аресту”).⁴⁵

40 (X)атер (од турског *hatar*) у овом контексту означава љубав или пристрасност. Са примерима употребе, А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Сарајево, 1965, 320. Против суђења по хатеру и миту, у члановима 23–25, бори се и Законик општи црногорски и брдски (из 1798. и 1803. године) владике Петра Првог Петровић Његоша, З. Мирковић, *op. cit.*, 27.

41 О времену настанка Карађорђевог законика, *Ibid.*, 15–17.

42 Урежденије Совјета народна за суд вароши Ваљевске и тија нахији, чл. 5 и Урежденије Суда Шабачког од Верховног Вожда и Совјета Народња, тачка 7. Разлике између формулација ова два Уређења су правописне; текст је наведен према Уређењу „Шабачком”, *Ibid.*, 25. За текст Уређења „Ваљевског”, Т. Живановић, *op. cit.*, 14.

43 Текст (са осавремењеним правописом) према З. Мирковић, *op. cit.*, 170. Видети и Т. Живановић, *op. cit.*, 13. Опет се заједно помињу хатер (љубав) и пизма (мржња).

44 О начинима на које су постављане цивилне и војне старешине у Устаничкој Србији, З. Мирковић, *op. cit.*, 162–170, са даљом литературом.

45 Текст (са осавремењеним правописом) према *Ibid.*, 185. Видети и Т. Живановић, *op. cit.*, 13. Иста је логика стоји и иза члана 139. Душановог законика, којим се забрањује господару да чини било какво зло меропху (зависном човеку) који би га успешно тужио. Ђ. Бубало, *op. cit.*, 103–104; 202.

4. ЗАКЉУЧАК

Пизма у средњовековној Србији се јавља у свега неколико извора права, али опет се као појам лако одређује. Њено свакодневно, обично значење (упорне) мржње, злобе, зле воље... у право улази кроз разне термине и формулације. Њени непосредни помени тичу се кривичног дела злонамерне паљевине, где игра улогу теже квалификације умишљаја. Наиме, (римско и) ромејско право више пажње посвећује разликовању случајне и нехатне (ненамерне) паљевине, вероватно закључујући да се умишљајна и нехатна паљевина међу собом лако разликују. Ипак, када се говори о умишљајној варијанти овог кривичног дела, увек се у законским изворима појављује још неки квалификатив који је чини тежом: „(свима) на знање”, „лукавством”, „из особене мржње”, „из вражде (непријатељства)”... Сви они представљају квалификаторну околност *sui generis*, која се готово подразумева и оправдава велику разлику у санкцијама за тешку умишљајну (често: смртна казна спаљивањем) и другу (накнада штете) паљевину. Душанов законик „пизму” користи као појмовни кишобран за све ове ниске побуде.

Слично је и код кривичног дела властеоског насиља – у његовом блажем облику, учинилац се могао лишити управног звања и области, само ако је неко тешко (најчешће имовинско) кривично дело извршио из пизме. У оба ова случаја, како је то Тарановски лепо приметио, побуда је ушла као елемент бића у сам појам кривичног дела властеоског насиља/тешке паљевине, без кога не постоји односно кривично дело.

После три и по века прекида, пизма се поново појављује у правним прописима Устаничке Србије и то поново, као и у чл. 57. ДЗ, везана за старешине, лица са јавноправним овлашћењима. Иако користи исти облик, ова пизма се јасно везује за личност и радњу пристрасног судије / „велике власти” или било кога ко би разрешио старешину / осуђеног старешине. Сви они би могли злоупотребити свој положај на штету појединца, групе лица, али и правног система младе српске државе. Иако њени средњовековни узорци, ипак, леже на другим местима, Душанови „срџба” (чл. 171. ДЗ) и „зло” (чл. 139. ДЗ) потпуно одговарају Карађорђевој „пизми” (чл. 9 и 41. Карађорђевог законика).

Напоследку, пизма се показала као бескрајно негативан појам чија се еволуција у српском праву све више преноси на терен јавног права и ограничавања незајажљивих управљача. Она је побуда, мотив извршења кривичног дела, који квалификује умишљај код једног од најтежих кривичних дела – паљевине – да се са њим некад (погрешно) и идентификује. У другим случајевима, код (против)правног насиља јавних дужносника, од Душановог до Карађорђевог законика, она недвосмислено иде дотле да постаје и сам елемент бића тог дела. Ипак, даља правна модернизација и промене у правној терминологији нововековне Србије остављају пизму као тек један вишевековни правноисторијски куриозитет који је стајао у блиској вези са великим бројем основних кривичноправних појмова старог српског права. Не делује ли и такав развој помало, **злобно?**

ЛИТЕРАТУРА

- Благојевић М., *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, Српска академија наука и уметности, Београд, 2007.
- Благојевић М., „Терминологија Душановог законика и савремени језик”, *Законик цара Стефана Душана: зборник радова са научној скупи одржаног 3. октобра 2000, поводом 650 година од рођења* (ур. Сима Ђирковић, Коста Чавошки), Српска академија наука и уметности, Београд, 2005, 3–20.
- Бубало Ђ. (прир.), *Душанов законик*, Завод за уџбенике/Службени гласник, Београд, 2010.
- Властар М., *Синџајма* (са српскословенског језика превела Татјана Суботин-Голубовић), Српска академија наука и уметности, Београд, 2013.
- Даничић Ђ., *Рјечник из књижевних ствари српских. Део 2, Л-П*, Државна штампарија, Београд, 1863.
- Живановић Т., *Законски извори кривичној права Србије и историјски развој њеној и њеној кривичној правосуђа од 1804. до 1865*, Српска академија наука и уметности – Посебна издања, књига CDVIII, Одељења друштвених наука, књига 59, Извори српског права I, Београд, 1967.
- Jagić V., „Statut Poljički”, *Statuta lingua Croatica conscripta – Hrvatski pisani zakoni: Vinodolski, Poljički, Vrbanski a donekle i svega Krčkoga otoka, Kastavski, Veprinački i Trsatski* (ur. Fr. Rački, V. Jagić, J. Črnčić), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1890, 27–145.
- Караџић В. С., *Српски рјечник: истолкован немачким и латинским ријечма*, Р.Р. Armeniern, Беч, 1818.
- Кркљуш Љ., *Правна историја српској народа*, Прометеј, Нови Сад, 2002.
- Mažuranić V., *Prinosci za hrvatski pravno-povjesni rječnik, I-II*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1908–1922.
- Марковић Б. (прир.), *Јустинијанов закон: средњовековна византијско-српска правна компилација*, Српска академија наука и уметности, Београд 2007.
- Марковић Б., „Кривично дело паљевине у законодавству цара Стефана Душана према рукописима старије редакције”, *Историјски часопис*, 60/2011, 139–151.
- Мирковић З., *Карађорђево законик (кривично, породично и државно право устаничке Србије)*, Правни факултет Универзитета у Београду – Центар за публикације, Београд, 2008.
- Николић Д., *Закон судњи људем: најстарији словенски правни зборник*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Центар за публикације – Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Ниш, 2016.
- Новаковић С. (изд.), *Законик Стефана Душана, цара српској, 1349 и 1354*, Задужбина Илије М. Коларца, Београд, 1898.
- Новаковић С. (изд.), *Маџије Власџара Синџајмај: азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила – словенски превод времена Душанова*, Српска краљевска академија, Београд, 1907.
- Петровић М. (прир.), *Закон и правило Светиога Саве на српскословенском и српском језику, књига 2*, Миодраг М. Петровић, Београд, 2020.

perpetrator towards the injured party in various criminal acts, it is encountered in several forms in the mentioned period. Pizma (rancour) is first encountered in Serbian law in connection with the qualificatied form of intentional arson, and as an act encopased within a complex crime of feudal violence. In the 19th century it was mostly related to crimes related to the abuse of official position (in modern terms). There is a unique linguistic connection between all its forms and meanings, as well as a legal one: it could appear as a motive, a qualifying circumstance or even as an element of a criminal act itself.

The aim of this paper is to analyze all its possible meanings as a kind of precursor of the “legal standard”, and to offer a possible answer to the question: which of these possible legal meanings did „pizma“ take on most often and how is it related to the fundamental concepts of criminal law.

Keywords: rancour (пизма), criminal law, medieval Serbia, Roman and Byzantine law, Dušan's Code., Karađorđe's Code.